UNIVERSITAT DE BARCELONA

Grau de Filologia Catalana.

Treball de Fi de Grau

Curs 2025-2026

EL TALLER DE PERE MIQUEL EN EL CONTEXT INCUNABLE CATALÀ

Clara Borràs Torramilans

TUTORA: Gemma Pellissa Prades

Barcelona, 16 de juny de 2026

Sucedió, pues, que yendo por una calle alzó los ojos don Quijote y vio escrito sobre una puerta, con letras muy grandes: «Aquí se imprimen libros».

MIGUEL DE CERVANTES, *Don Quijote de la Mancha*

AGRAÏMENTS

Gràcies a la meva família i als meus amics per escoltar-me amb paciència durant aquest procés i per aprendre, sense haver-ho demanat, força més sobre impremta medieval del que probablement haurien imaginat mai.

I gràcies a la meva tutora Gemma per l'acompanyament, no només al llarg d'aquests mesos sinó dels darrers quatre anys.

Resum

Aquest treball es proposa analitzar la producció de Pere Miquel, un dels pocs impressors catalans documentats del segle xv. L'estudi examina com la seva figura exemplifica la hibridació d'oficis en els inicis de la impremta, com a professional que compaginà les tasques de llibreter i impressor a la Barcelona de finals de l'edat mitjana. A partir de l'anàlisi del seu corpus tipogràfic, que es concentra entre els anys 1491 i 1496, es classifiquen les obres que va imprimir en blocs temàtics i se n'estudia la llengua utilitzada, el bilingüisme llatí-català. La investigació també aprofundeix en els aspectes materials de la seva producció i en els dubtes d'atribució que han suscitat algunes de les obres estudiades. L'anàlisi d'aquest corpus permet conèixer els interessos culturals de l'època i identificar les demandes lectores que Miquel cercava satisfer, fet que el situa com una peça clau de la configuració del mercat editorial barceloní de l'època.

Paraules clau: Pere Miquel, impremta, incunable, Barcelona, història del llibre, literatura medieval.

Abstract

This work aims to analyze the production of Pere Miquel, one of the few documented Catalan printers of the fifteenth century. The study examines how his figure exemplifies the hybridization of trades at the beginnings of printing, as a professional who combined the roles of bookseller and printer in late medieval Barcelona. Based on the analysis of his typographic corpus, which is concentrated between the years 1491 and 1496, the works he printed are classified into thematic blocks and the Latin-Catalan bilingualism of his production is examined. The research also explores the material aspects of his output, as well as the attribution issues that have arisen concerning some of the studied works. The analysis of this corpus allows us to know the cultural interests of the period and identify the readership demands that Miquel sought to satisfy, which places him as a key piece in the configuration of the Barcelona publishing market of the time.

Keywords: Pere Miquel, printing workshop, incunabula, Barcelona, Book History, medieval literature.

ÍNDEX

Introducció..... 6

1. L'arribada de la impremta a la Corona d'Aragó i els oficis del llibre.....9

2. Pere Miquel, llibreter i impressor.....10

3. Cronologia de les obres que imprimeix Pere Miquel.....12

4. Classificació de les obres..... 13

    4.1. Morals i devocionals..... 14

    4.2. Professionals.....16

    4.3. Gramaticals.....18

    4.4. Històriques..... 19

    4.5. D'entreteniment.....19

5. La llengua.....22

6. La figura de l'editor.....24

7. Anàlisi formal i detalls materials..... 27

8. Dubtes d'atribució.....33

Conclusions.....35

Bibliografia.....38

Introducció

> «La impremta, l'editorial i la llibreria han estat sempre l'instrument més fàcil de la difusió i l'intercanvi d'idees. Més encara que la paraula, perquè la conserven i la perpetuen en les pàgines dels llibres i li fan salvar les fronteres del temps i de l'espai.» [Rubió i Balaguer, 1993: 24]

L'aparició de la impremta a Europa durant la segona meitat del segle XV va transformar profundament els mecanismes de producció, circulació i recepció de la cultura escrita. I és que, com afirma Rosa Molas Capdevila, la història sempre ha estat i estarà condicionada pels fets que l'envolten (2015: 129). En el cas de la Corona d'Aragó, la implantació d'aquest nou sistema tipogràfic va impulsar un moment de renovació cultural i d'expansió dels circuits del llibre, en què llibreters, impressors, traductors i correctors participaven activament en la configuració d'un nou mercat editorial. En aquest context, la ciutat de Barcelona esdevingué un dels principals centres d'activitat impressora dels territoris catalans.

Dins d'aquest panorama cultural i professional destaca Pere Miquel, un dels pocs impressors catalans documentats del segle XV i, alhora, un cas especial representatiu de la relació estreta entre els oficis del llibre en els primers temps de la impremta. Llibreter de formació i posteriorment impressor, la seva trajectòria permet observar de quina manera es combinaven les funcions comercials, tècniques i editorials en el món incunable. Malgrat l'interès historiogràfic que desperta la seva activitat, no hem localitzat fins ara cap estudi dedicat exclusivament a la seva figura i al conjunt de la seva producció impresa. Aquest buit és especialment significatiu si es té en compte que els estudis sobre els inicis de la impremta i sobre els impressors de l'època incunable s'han desenvolupat sobretot des dels camps de la història, la història del llibre i la codicologia, i, en canvi, no són gens freqüents les aproximacions de caràcter filològic que posin en relació la informació històrica sobre la implantació de la impremta amb el contingut concret de les obres impreses i els públics als quals anaven destinades.

Així doncs, aquest treball té com a objectiu estudiar la figura de Pere Miquel i analitzar la seva producció tipogràfica dins el context dels inicis de la impremta a la Corona d'Aragó. A partir de l'anàlisi de les obres que van sortir del seu taller entre 1491 i 1496, la investigació pretén examinar tant els interessos culturals i comercials que orientaven la seva activitat com les característiques materials i lingüístiques de les seves impressions. Igualment, el treball es

planteja a partir de diverses qüestions que orienten la recerca: quin tipus de públic lector podien tenir aquestes obres; fins a quin punt la selecció dels textos responia a interessos comercials; com es configuraven les dinàmiques de treball entre els diferents participants implicats en la producció dels impresos; de quina manera convivien les diferents llengües dins la producció del taller; o quin paper ocupava Pere Miquel dins les xarxes de producció i circulació del llibre a la ciutat. L'anàlisi i la comparació de totes les obres conservades permeten observar la convivència de diversos tipus de literatura —religiosa, jurídica, mèdica, gramatical, historiogràfica i d'entreteniment— i entendre fins a quin punt la producció de Miquel responia a les demandes lectores de la Barcelona de finals del segle xv. Així mateix, el treball posa una atenció especial a la relació entre la impremta i els processos de difusió cultural, especialment pel que fa a la circulació del lul·lisme, de la literatura devocional i dels textos professionals. També s'hi estudia el paper dels diferents agents que intervenien en el procés editorial, la funció de la llengua en la configuració dels públics lectors i els aspectes formals i materials dels exemplars conservats.

Per tal d'assolir aquests objectius, el treball parteix, en una primera fase, d'una síntesi bibliogràfica destinada a establir l'estat actual de la qüestió i a identificar les principals línies d'investigació desenvolupades fins ara sobre la impremta catalana del segle xv. Aquest buidatge bibliogràfic ha servit no només per contextualitzar la figura de Pere Miquel dins el panorama editorial barceloní, sinó també per detectar els límits dels estudis precedents i justificar la necessitat d'una aproximació interdisciplinària i filològica com la que aquí es planteja.

A partir d'aquí, la investigació adopta un caràcter eminentment pràctic i es fonamenta principalment en la consulta directa de les fonts primàries. S'han examinat de primera mà tots els exemplars conservats a la Biblioteca de Catalunya i a la Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona relacionats amb la producció de Pere Miquel, així com les digitalitzacions disponibles en aquestes i altres institucions patrimonials. Igualment, s'han consultat manuscrits, catàlegs i bases de dades especialitzades que han permès reconstruir el corpus de les obres impreses pel taller. La relació d'edicions atribuïdes a Pere Miquel s'ha elaborat principalment a partir de la base de dades BITECA, tot i que, atès que només recull textos en llengua catalana, ha calgut completar la informació relativa als impresos llatins mitjançant altres repertoris bibliogràfics i fonts documentals. En aquest sentit, el treball també pretén contribuir a l'enriquiment i d'algunes d'aquestes eines de catalogació i recerca.

Una altra qüestió que cal destacar és que la naturalesa del corpus estudiat ha comportat també una metodologia necessàriament interdisciplinària, situada en la confluència entre la filologia, la història cultural, la història del llibre, la biblioteconomia i la codicologia. Per aquest motiu, la investigació s'ha completat amb el contacte amb diversos especialistes vinculats a aquests àmbits, com Eduard Botanch Albó, responsable del Catàleg Col·lectiu del Patrimoni Bibliogràfic Català; Maria Toldrà, col·laboradora del Centre de Documentació Ramon Llull; el professor Pedro Rueda, especialista en circulació del llibre imprès i investigador de la Universitat de Barcelona[1]; així com les bibliotecàries de la Reserva de Fons Antic de la mateixa universitat, Laia Navarro i Joana Meranges. Aquest diàleg amb professionals i investigadors ha estat especialment útil per a la interpretació dels aspectes materials i bibliogràfics de les edicions estudiades.

Cal situar, a més, aquesta investigació dins el marc del projecte de recerca «Les *Metamorfosis* d'Ovidi en vernacle transformades per la impremta: text, imatge i nous lectors a finals del XV» (MedOvid, PID2023-153036NA-I00), en el qual he participat com a col·laboradora durant aquest curs acadèmic. La participació en aquest projecte ha facilitat l'aproximació a les metodologies de treball amb bases de dades i l'anàlisi de paratextos editorials, eines que després he pogut aplicar a l'estudi de les impressions de Pere Miquel. Així mateix, aquesta col·laboració m'ha proporcionat informació rellevant sobre una de les obres analitzades en aquest treball, les *Transformacions* de Francesc Alegre, que constitueixen també un dels textos centrals del projecte de recerca esmentat.

En conjunt, l'estudi de Pere Miquel ens permet reconstruir les pràctiques de treball d'un impressor medieval dins el taller i aproximar-nos, a partir d'un cas concret, al funcionament general del món del llibre incunable a Catalunya i a les transformacions culturals que comportà la consolidació de la impremta en els darrers anys de l'edat mitjana. D'aquesta manera, el treball es configura com un testimoni més que confirma la impremta com un fenomen profundament arrelat al seu temps, però alhora com un vehicle fonamental de transmissió cultural i de preservació de textos i idees que han travessat els segles fins arribar a l'actualitat.

[1] El professor Rueda té actualment un projecte d'investigació vigent a la universitat: "Interferencias culturales: políticas editoriales y circulación del libro en el Atlántico hispánico (1492-1834)" (PID2023-148288NB-I00).

1. L'arribada de la impremta a la Corona d'Aragó i els oficis del llibre

La introducció de la impremta als territoris de la Corona d'Aragó s'emmarca en el context de difusió d'aquest nou art tipogràfic per Europa, durant la segona meitat del s. xv. Segons afirma l'arxiver Pere Miquel Carbonell en les *Cròniques d'Espanya*, «lo imprimir de letres qu·es dien de estampa no començà fins en lo temps del rei don Juan de Aragó» (Carbonell, 1997: 198), és a dir, durant el regnat de Joan II, que s'estén de 1458 a 1479. Tal com afirma Manuel Llanas (2002: 15), però, en el territori de la Corona la difusió d'aquesta nova tècnica s'ha de situar sobretot a partir de 1472, coincidint amb la fi de la guerra civil catalana.

Malgrat la introducció relativament primerenca de la impremta, la producció tipogràfica en aquestes primeres dècades fou encara limitada. Durant el segle xv, es documenten en el conjunt dels Països Catalans vint-i-quatre tallers repartits en deu localitats (Llanas, 2002: 42), una xifra que reflecteix la modèstia de l'activitat impressora durant aquest període inicial. Un tret especialment característic dels orígens de la impremta al nostre territori és el protagonisme d'impressors estrangers. Al llarg del s. xv, la majoria dels tallers estaven en mans de professionals procedents d'altres llocs d'Europa, principalment d'Alemanya. És aquest el cas del taller de l'alemany Enric Botel, el primer impressor documentat a Barcelona, el 1474 (Llanas, 2002: 16). De fet, en aquest període només tenim documentats quatre impressors catalans: Pere Posa, Pere Miquel, Gabriel Pou i Bartomeu Labarola; els tres primers dels quals eren, abans que res, llibreters (Llanas, 2002: 35).

Aquest fet, no pas casual, posa de manifest l'estreta relació que hi havia entre l'ofici de llibreter i la nova activitat tipogràfica. I és que, en efecte, en aquest context inicial de la impremta, els oficis vinculats al món del llibre no presentaven encara una delimitació clara. En l'edició antiga sovint es produïa una confusió entre les figures de l'editor, l'impressor i el llibreter, sobretot si tenim en compte que sovint una mateixa persona assumia diverses funcions segons les circumstàncies (Llanas, 2002: 10). Dins d'aquest sistema, els llibreters exercien un paper fonamental. Si bé originàriament es dedicaven a la venda de pergamí, paper i materials d'escriptori, amb el temps ampliaren l'activitat cap a la comercialització de manuscrits i llibres impresos, sovint amb botigues per a tots dos negocis (Rubió i Balaguer, 1993: 56). Amb l'arribada de la impremta, també començaren a assumir funcions editorials; de fet, en molts casos eren precisament els llibreters els qui impulsaven l'edició de llibres i,

sense abandonar el seu negoci principal, arribaven a esdevenir també impressors (Llanas, 2002: 11).

Aquesta realitat, doncs, explica que alguns llibreters acabessin adquirint tallers tipogràfics i integrant en un mateix negoci les funcions de producció i distribució dels llibres. És dins d'aquest marc professional i cultural que hem de situar la trajectòria de Pere Miquel, un dels casos documentats més representatius d'aquesta combinació d'oficis en la Barcelona de finals del s. xv.

2. Pere Miquel, llibreter i impressor

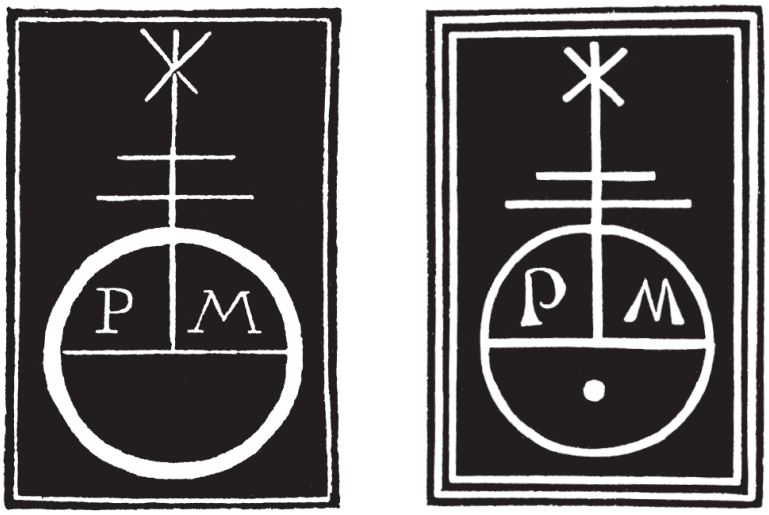
Entre els pocs impressors catalans documentats al segle xv destaca la figura de Pere Miquel, que apareix documentat com a llibreter a Barcelona des de la dècada de 1480, amb un establiment situat al carrer del Call (Llanas, 2002: 73). Sembla que es tractaria d'un llibreter d'èxit; l'any 1489 es presenta a la plaça de llibreter de la ciutat i la guanya, fet que li permetria esdevenir proveïdor exclusiu del consell municipal durant cinc anys. Encara només com a llibreter, Pere Miquel apareix documentat en el primer contracte d'edició amb un impressor que conservem, de 1489. En efecte, Miquel encarrega a l'impressor Joan Gherlinc uns *Diürnals* i unes *Hores de nostra dona*, que no conservem (Llanas, 2002: 73). Al document, s'assegura un tant per exemplar a l'estampador, i aquest es compromet a posar-hi el seu treball, el paper i la correcció; a més, se li prohibeix d'imprimir una altre llibre igual en dos anys (Rubió i Balaguer, 1993: 127).

L'inici de l'activitat de Pere Miquel com a impressor es relaciona amb l'adquisició de material tipogràfic procedent d'un altre taller, precisament el de Gherlinc. Gràcies a una escriptura de febrer de 1490, coneixem que a finals de 1489, just abans d'abandonar Barcelona, aquest impressor alemany vengué els punxons per obrir matrius de lletra i la tipografia a Pere Miquel, que pogué iniciar les tasques d'impressor gràcies a aquest material (Llanas, 2002: 64).

A partir d'aquí, el primer llibre conegut amb colofó que indica que fou imprès per Pere Miquel és el *Naturae ordo studientum pauperum*, l'any 1491, de Jaume Gener. La seva activitat com a impressor continuà durant la primera meitat de la dècada de 1490, amb la impressió d'obres devocionals, morals, professionals i d'entreteniment. Els noms amb què apareix referit als colofons són diversos: Pere Miquel, Petrus Michael, Petrus Miquael… El

1493, els documents ja esmenten Miquel com a «llibreter e estamper» (Llanas, 2002: 75), fet que reflecteix la consolidació de la seva doble activitat professional. El 1496, Miquel és l'impressor escollit inicialment per preparar la segona edició del *Tirant lo Blanc* a Barcelona; tanmateix, ja molt malalt, només arribarà a imprimir els primers quaderns de l'obra, que fou finalment acabada l'any 1497 per l'impressor Diego Gumiel. Per un document datat del 19 de gener de 1497 descobrim que Miquel no havia liquidat un deute contret un any abans. Un mes més tard, el 20 de febrer, una nota al peu del mateix document indica que el creditor només havia pogut recuperar una petita part del deute amb Miquel, a qui feia referència com a «pauper [pobre] e mort» (Llanas, 2002: 76).

He trobat exemples de la seva marca d'impressor al final de les *Meditationes* i del *Llibre dels àngels,* impreses, respectivament, el 1493 i el 1494. Tal com es descriu a la base de dades Marques d'impressors del CRAI de la UB, en la marca consten les inicials de l'impressor, *P* i *M*, dins d'un cercle del qual sorgeix una asta amb doble creu (*Marques d'impressors*: en línia). Es tracta d'un tipus de marca recurrent entre els impressors actius a finals del segle XV arreu d'Europa, amb variants formals menors —com ara la configuració de la doble creu o, evidentment, les inicials. En el cas de Pere Miquel tenim documentades dues marques d'impressor diferents, entre les quals varia la presència del punt i del doble marc. En efecte, era habitual que els impressors se servissin d'una o de diverses marques al llarg de la seva trajectòria, ja fos amb lleugeres modificacions o amb dissenys completament diferents, sovint associats a moments diversos de la seva activitat (Molas Capdevila, 2015: 135).

Marques d'impressor de Pere Miquel
Font: Llanas, 2002: 73

3. Cronologia de les obres que imprimeix Pere Miquel

L'activitat impressora de Pere Miquel es desenvolupa durant els darrers anys de la seva vida, entre 1491 i 1496. Com ja hem comentat anteriorment, el primer llibre que conservem amb colofó que indica haver estat imprès per Pere Miquel és el *Naturae ordo studientum pauperum* (1491), del lul·lista Jaume Gener. El mateix any, Miquel imprimia l'*Opusculum grammatices*, de Joannes Sulpitius, i el *Libellus inscriptus Barcinona*, de l'hel·lenista Jeroni Pau, i data també d'aquell any el *Translat de sentència contra Benet Garcia*. De 1492 conservem l'*Ingressus facilis rerum intelligibilium*, també de Jaume Gener, l'*Inventari o col·lectori de cirurgia* de Gui de Cauliac, de traductor desconegut, del qual s'imprimeixen sis-cents exemplars, i el tractat de testaments *Super titulis de testamentis*, d'Andreu Barbatia, que es completaria l'any següent amb un segon volum: *Repetitio super titulo de testamentis*. Aquell 1493, el taller de Miquel imprimeix també la *Vida e trànsit del gloriós sant Jerònim*, els *Proverbia* de Ramon Llull, les *Meditationes* de sant Bonaventura, la *Metaphysica* de Nicolau Bonetus i probablement també el *Gamaliel*, sobre la passió de Jesucrist, i la *Sentència en la qüestió entre els senyors de remença i els pagesos*, tot i que l'atribució de la impressió d'aquests dos darrers documents a Pere Miquel és dubtosa. Sabem també que entre aquest any i 1495 s'imprimeix la *Passió de Jesucrist*, de Francesc Alegre, però no se'n coneix la data exacta d'impressió amb certesa. Semblantment, datem ca. 1493 les *Constitucions, capítols i actes de Corts*, que convocà Ferran el Catòlic i se celebraren el mateix any a la ciutat. De 1494 són el *Llibre dels àngels*, de Francesc Eiximenis, i els mil exemplars de les *Transformacions* d'Ovidi, traduïdes al català pel ja mencionat Francesc Alegre, mercader barceloní. De 1495 daten els *Usatges de Barcelona i Constitucions de Catalunya*, que tradueix el cavaller Jaume Callís i que pot ser que Miquel imprimís en col·laboració amb Diego Gumiel (Martín Abad, 2003: 92). Finalment, com ja hem dit, el 1496 Miquel inicia la impressió de la segona edició del *Tirant lo Blanc,* de què només arriba a imprimir-ne set quaderns i un full, i acaba reprenent i completant Gumiel l'any següent, amb Miquel ja mort.

A continuació s'ofereix una taula on consta el nombre d'exemplars conservats de cadascuna de les obres en català impreses al taller de Miquel, que són les que apareixen registrades a la base de dades BITECA.

Obra	Autor	Nombre d'exemplars conservats
Tribunal de la Inquisició d'Àvila, Translat de la sentència contra Benet Garcia	-	1
Inventari o col·lectori de cirurgia	Gui de Cauliac	1
Llibre de Gamaliel	Desconegut	8
Sentència en la qüestió entre els senyors de remensa i els pagesos		4
Vida i trànsit de Sant Jeroni	Desconegut	4
Llibre dels àngels	Francesc Eximenis	6
Transformacions	Publius Ovidius Naso	19
Passió de Jesucrist	Francesc Alegre	1
Usatges de Barcelona | *Constitucions de Catalunya* || *Barcelona*	-	40
Tirant lo Blanc	Joanot Martorell, Cavaller	8

4. Classificació de les obres

Si bé podem observar que el conjunt d'obres que surten del taller d'impressió de Pere Miquel és de caràcter molt divers, aquesta producció impresa s'inscriu clarament dins les dinàmiques culturals i lectores de la Barcelona de finals del segle XV, caracteritzades per una forta presència de la literatura religiosa, però també per la consolidació de textos professionals (jurídics, mèdics), obres de caràcter més acadèmic (textos gramaticals, històrics), i per l'existència d'un espai, encara que més reduït, destinat a la literatura d'entreteniment.

Així doncs, podem establir una classificació temàtica de les obres impreses per Miquel en diferents grups: obres morals i devocionals, obres de caràcter professional, obres gramaticals, històriques i obres d'entreteniment. Aquesta divisió permet no només classificar la seva

producció, sinó també interpretar-la en relació amb els usos socials del llibre en aquest període.

4.1. Morals i devocionals

El grup d'obres més nombrós i significatiu és el de les de caràcter religiós i de contingut moral o devocional, fet que respon al predomini general d'aquest tipus de literatura en la cultura escrita de l'època, en tots els sectors socials i professionals.

Dins d'aquest grup, podem distingir obres de diverses tipologies. En primer lloc, trobem obres de caràcter devocional i hagiogràfic, com és el cas de la *Vida e trànsit del gloriós sant Jeròni*m, que s'inscriu en la tradició de les vides de sants; la *Passió de Jesucrist*, de Francesc Alegre o el *Gamaliel* —malgrat els dubtes sobre la seva atribució al taller de Pere Miquel. Dins d'aquest grup també hem d'incloure-hi la *Metaphisica* del doctor franciscà Nicolau Bonet i les *Meditationes* del franciscà sant Bonaventura, un dels teòlegs medievals més destacats i que més presència tenia en les llibreries barcelonines, especialment a partir del segle XVI; en aquest sentit, més enllà de la impressió que en fa el taller de Miquel, tenim constància que la impremta de Montserrat fou una ferma impulsora de la divulgació impresa de les obres espirituals d'aquest franciscà (Peña, 1997: 364). Aquest conjunt d'obres, impreses totes el mateix 1493, respon al gènere de lectures devocionals, que gaudia d'una difusió transversal entre els diferents grups socials, des del clergat fins a les classes populars, com demostren els índexs de possessió de llibres de les biblioteques de l'època (Peña, 1997: 393).

Un segon nucli dins d'aquest grup el formen les obres vinculades al lul·lisme, que gaudia de gran difusió a la Península al llarg dels segles XV i XVI. En aquest grup hem d'incloure les dues obres de Jaume Gener —el *Naturae ordo studientum pauperum* (1491)[2] i l'*Ingressus facilis rerum intelligibilium* (1492)— i els *Proverbia* (1493) del mateix Llull. A Barcelona, la divulgació del pensament del Beat va estar estretament relacionada amb l'Escola lul·liana de Barcelona, l'existència de la qual tenim documentada des de principis del XV (Peña, 1997: 85). Entre 1481 i 1505 es van imprimir setze obres relacionades amb el pensament lul·lià a la ciutat, que es reparteixen entre el taller de Miquel i el de Pere Posa, i fins al 1524 encara se n'imprimirien quatre més —en aquest cas, del taller de Carles Amorós—, fet que revela com

[2] En aquest apartat, les dates que figuren després de cada obra corresponen sempre a l'any de la impressió que en fa Pere Miquel.

n'era d'intensa l'activitat de difusió lul·liana en l'època. De fet, Peña assenyala que entre l'any 1480 i el 1600 es van fer prop de quatre mil impressions entre obres de Llull i dels seus estudiosos, moltes de les quals surten d'alguns dels centres tipogràfics més importants del continent, amb què els tallers d'estampa barcelonins estaven en contacte, com París, Lió, Colònia o Venècia (Peña, 1997: 86). A més a més, a l'hora de valorar la difusió d'aquest pensament també cal tenir en compte que al llarg del s. XV i de la següent centúria l'obra lul·liana continuava transmetent-se, en gran part, al marge de la impremta, de manera manuscrita, fet que ens pot ajudar a entendre per què en tenim poca constància als fons de les biblioteques i les llibreries de la ciutat de l'època (Peña, 1997: 88).

Així doncs, hem de situar la participació del taller de Pere Miquel en la difusió de les obres d'aquest corrent. Com ja hem dit, per un costat imprimeix els *Proverbia*, que s'inscriuen dins del gènere de la literatura didacticomoral, que va gaudir d'una difusió amplíssima, tant en llatí com en vernacle; per l'altre, imprimeix dues obres de fra Jaume Gener, un dels lul·listes més destacats del seu temps, monjo de Santes Creus i intel·lectual reconegut del Renaixement. El *Naturae ordo studientum pauperum*, acabat el 1491 al monestir de Sant Pau del Camp, fou imprès aquell mateix any al taller de Miquel, tot i que l'autor no s'ocupà directament de l'edició, sinó que l'encarregà a Guido de Nobili, juntament amb els seus companys Jaume i Joan (Rovira i Valls, 2016: 75). L'*Ingressus facilis rerum intelligibilium*, acabat el 1490 però publicat el 1492, va ser corregit i portat a la impremta de Miquel per Joan Baró, deixeble de Gener, quan ell ja no era a la ciutat (Rovira i Valls, 2016: 76).

Un tercer element fonamental d'aquest grup d'obres morals i devocionals és el *Llibre dels àngels* (1494), de Francesc Eiximenis, l'autor més llegit en llengua catalana de la Barcelona de finals del s. XV i del primer terç del XVI (Peña, 1997: 92). De fet, entre 1483 i 1542 a Espanya es van publicar vint-i-una edicions d'aquest escriptor, la majoria de les quals van sortir de les impremtes de la capital catalana. D'entre totes les obres que se'n van imprimir, la que va gaudir de més difusió va ser, en efecte, *El llibre dels àngels*, un tractat sobre la devoció dels sants que també circulava àmpliament de manera manuscrita (Peña, 1997: 95-96). L'èxit que va tenir va ser tan gran, que es va traduir al llatí i al flamenc i, de fet, S. Gascón la considera l'obra més difosa durant la baixa edat mitjana europea (1992: 4). A la Barcelona de principis del XVI era de segur l'escriptor més llegit i conegut per tots els grups urbans que posseïen llibres; no només el clergat, sinó també la noblesa, la burgesia i els artesans. De fet, en l'obra el mateix Eiximenis afirma que estava dirigida «ne a clergues, mas

a persones simples e devotes». Una prova que evidencia l'èxit de difusió del *Llibre dels àngels* en aquell període és el fet que si bé sabem que Pere Miquel en fa la impressió el setembre de 1494, poc més de dos mesos abans el taller de Joan Rosenbach, també a Barcelona, ja n'havia posat en circulació set-cents exemplars.

En conjunt, l'anàlisi d'aquest grup d'obres posa de manifest que la producció de Pere Miquel en l'àmbit moral i devocional s'inscriu plenament dins els corrents literaris de difusió més habituals del moment. Tant les obres hagiogràfiques, devocionals i didàctiques, com els textos lul·lians o un gran èxit de la literatura religiosa en llengua vernacla, com el *Llibre dels àngels,* formaven part d'un circuit lector ampli i socialment transversal, que en garantia la circulació i la recepció. En aquest sentit, l'activitat impressora de Miquel evidencia una clara adequació a la demanda del mercat del llibre barceloní de finals del segle XV, en què la producció d'obres d'aquest caràcter tenien una difusió assegurada.

4.2. Professionals

Un segon bloc està format per les obres de caràcter professional, destinades a un públic molt més especialitzat.

Dins d'aquest grup podem incloure les diverses impressions relacionades amb el món del dret, entre les quals trobem, en primer lloc, els dos volums d'Andreu Barbatia, *Super titulis de testamentis* (1492) i la seva continuació, *Repetitio super titulo de testamentis* (1493), així com les *Constitucions, capítols i actes de Corts* (ca. 1493) i els *Usatges de Barcelona i Constitucions de Catalunya* (1495), que es van imprimir juntament amb les *Commemmoracions* del canonge barceloní Pere Albert del s. XIII i amb un conjunt de disposicions reials.

Referent a aquesta darrera obra, Peña afirma que els *Usatges* es troben registrats en vint-i-sis inventaris de l'època, corresponents a nobles, clergues, juristes, notaris i un escrivà reial (1997: 457), fet que evidencia la seva àmplia circulació en ambients professionals. Tanmateix, la difusió que va tenir és difícil de valorar amb precisió perquè en diversos casos es publicaven dins de recopilacions d'obres o amb impressions de comentaris de juristes, fet que en dificulta la distinció i identificació (Peña, 1997: 457). Pel que fa a les *Constitucions* incloses dins del mateix volum dels *Usatges*, si bé la primera recopilació és la que imprimeix

el taller de Miquel el 1495, després de moltes sol·licituds i endarreriments se'n va acabar publicant una segona entre 1588 i 1589, al taller d'Hubert Gotard (Peña, 1997: 458).

En relació amb aquest grup d'obres jurídiques, també cal fer referència al *Traslat de la sentència contra Benet Garcia* (1491) i, tot i els dubtes envers l'atribució d'impressió, a la *Sentència en la qüestió entre els senyors de remença i els pagesos* (1493). Es tracta d'un tipus d'obra menor en llengua vulgar, de què també es van nodrir molt les impremtes catalanes, però que resultaven impresos més vulnerables i es van veure molt més afectats per la destrucció de llibres, fet que comporta que n'hagin arribat molts menys a l'actualitat (Molas Capdevila, 2015: 146). En relació amb la primera, cal destacar que no només es relaciona amb el món del dret sinó que, de retruc, també amb la moral. El document, és un opuscle que ofereix la versió al català de la sentència donada pels inquisidors d'Àvila contra Benet Garcia, un dels implicats en el procés anomenat del Niño de la Guàrdia, tal com s'indica a l'encapçalament de l'imprès: «Traslat de la sentencia donada per los Reverents pares inquisidors de la heretica pravedat de la Ciutat de Avila, del regne de Castella, contra un nomenat Benet Garcia, qu·era cardador herètich e condempnat del loch de La Guàrdia en l'any mil CCCCLXXXXI». L'imprès no conté la sentència completa, sinó que està interrompuda (De la Torre, 1932: 335). El procés anomenat del Niño de la Guàrdia fou molt famós al s. xv: Benet Garcia, juntament amb un grup de jueus i conversos, va participar en el martiri d'un nen contra els cristians, fet que els va comportar la condemna a mort per la Inquisició, el 16 de novembre de 1491. L'esdeveniment, que va impressionar vivament, apareix reflectit en obres literàries i fins i tot al teatre, i alguns escriptors consideren que fou una de les causes que més pesà en la decisió presa pels Reis Catòlics per acabar decretant l'expulsió dels jueus, el 1492 (De la Torre, 1932: 336). L'interès per traduir i imprimir aquest document, doncs, sembla que tindria a veure amb la voluntat de donar a conèixer un esdeveniment tan captivador; o bé, també hi ha la sospita que el document es publiqués realment el 1492, coincidint amb el decret d'expulsió, com a justificant d'aquesta mesura davant l'opinió pública. El fet que la sentència quedi interrompuda també ha fet sospitar que es podria tractar de galerades o proves d'un imprès no acabat (De la Torre, 1932: 336).

En darrer lloc, dins del grup d'obres de caràcter professional que imprimeix el taller de Miquel ocupa un lloc destacat l'*Inventari o col·lectori de cirurgia* (1492) de Gui de Cauliac (ca. 1300-1368), un dels textos de la baixa edat mitjana que va ser més difós entre els professionals de la medicina, i sembla que també entre els ciutadans que aparentment no

tenien relació amb aquest camp (Peña, 1997: 474). La presència d'aquesta obra en nombroses biblioteques i el fet que sigui un dels tractats més citats del període posa de manifest que Cauliac havia esdevingut la principal autoritat europea en l'àmbit quirúrgic (Peña, 1997: 484). La impressió d'aquesta obra per part del taller de Pere Miquel s'ha d'entendre en un context més ampli de la cultura mèdica del moment, marcada per la coexistència de dos grans corrents: d'una banda, el nou humanisme mèdic renaixentista, i de l'altra, l'escolasticisme arabitzat, hereu de la tradició grega, hel·lenística i islàmica transmesa a través de les universitats medievals, corrent en què inscrivim l'obra de Cauliac (Peña, 1997: 474). El taller de Miquel va ser el primer d'on va sortir aquesta traducció catalana anònima, el colofó de la qual indica que fou corregida pel «molt reverent e sapientíssim en arts e en medecina doctor maestre Bernat de Casaldòvol (...) ensemps ab lo discret maestre Hierònim Masnovell, cirurgià doctíssim». Tot i que el contracte d'impressió n'estipulava una tirada de sis-cents exemplars, sembla que només se'n van acabar imprimint cinc-cents noranta-vuit (Sciencia.cat: [en línia]).

Així doncs, veiem que les obres de caràcter professional impreses per Pere Miquel fan evident que era un taller que també responia a les necessitats dels sectors especialitzats de la classe urbana. Tant els textos jurídics com mèdics responen a funcions més aviat pràctiques i formatives que es vinculen a branques de coneixement més específiques, els textos de les quals la impremta també va fer dinamitzar i circular. La seva presència en inventaris i biblioteques de l'època confirma que es tractava d'obres amb una difusió efectiva dins els ambients professionals i, per tant, la producció de Miquel en aquest àmbit s'ajusta a una demanda real del mercat del llibre de l'època.

4.3. Gramaticals

En el corpus de Pere Miquel trobem una obra gramatical, l'*Opusculum grammatices* (1491), de Giovanni Sulpizio, que s'inscriu en el marc de la difusió de la gramàtica llatina i l'humanisme filològic. Es tracta d'un tipus d'obra que era molt present en el panorama cultural de l'època; de fet, tenim constància que a Barcelona circulaven moltes de les obres més representatives de l'humanisme filològic europeu, entre les quals trobem textos italians, alemanys, francesos, holandesos, portuguesos i castellans (Peña, 1997: 246), i s'ha assenyalat la possibilitat que algun col·lectiu, més enllà de l'universitari, en recomanés la consulta (Peña, 1997: 246). De la gramàtica de Sulpizio, però, només se n'han documentat exemplars

en nou biblioteques (Peña, 1997: 225), fet que ens fa pensar que la difusió en devia ser més aviat reduïda.

4.4. Històriques

Dins d'aquest grup només podem incloure el *Libellus inscriptus Barcinona* (1491), també conegut amb el nom de *Barcino*, la primera monografia històrica dedicada a la ciutat. Aquesta obra l'hem d'entendre en el context de l'auge de difusió dels llibres d'història de Catalunya a finals del s. xv, un marc en què precisament Jeroni Pau era un dels principals representants d'un nou corrent de producció historiogràfica amb influències humanistes que gaudia d'un gran èxit de divulgació (Peña, 1997: 108). En aquest sentit, cal remarcar que la impressió d'aquesta obra constitueix una de les poques novetats que surten del taller de Miquel, atès que com hem anat veient, la major part de la seva producció correspon a textos ja publicats anteriorment. Així mateix, també cal destacar que el fet que es tracti de l'obra d'un humanista reforça una tendència ja observada: el pes significatiu dels autors d'aquest moviment dins el catàleg d'impressions de Miquel.

4.5. D'entreteniment

Finalment, el darrer bloc el formen les obres que podem considerar d'entreteniment que, tot i tenir un pes menor dins la producció de Pere Miquel, constitueixen un element significatiu per entendre la diversitat del mercat del llibre de la Barcelona de finals del s. xv. En aquest grup no hi trobem poesia, només dues obres en prosa: el *Tirant lo Blanc* (1497) i les *Transformacions* (1494) d'Ovidi, traduïdes per Francesc Alegre. Cal assenyalar que totes dues obres s'inscriuen en la segona meitat del període d'activitat del taller de Miquel, una etapa en què només imprimeix obres en català. També és important destacar que la inclusió d'aquestes dues obres en aquest apartat no és del tot homogènia: mentre que el *Tirant* sí que respon plenament a una finalitat d'entreteniment, les *Transformacions* presenten una dimensió clarament més erudita, atès que, com desenvoluparem més endavant, incorporen una segona part de comentari de caràcter més enciclopèdic, amb abundants citacions en llatí i una voluntat instructiva que transcendeix clarament la simple lectura recreativa.

La trajectòria editorial del *Tirant* s'inicia amb la impressió que en fa a València el 1490 Nicolau Spindeler, amb un tiratge de set-cents quinze exemplars, fet que indica ja una aposta considerable per a la seva difusió. Aquesta impressió valenciana és actualment objecte d'un

projecte d'estudi de Jaume Torró i Albert Lloret[3]. Segons Martí de Riquer, aquesta primera edició devia exhaurir-se al cap de poc temps, fet que explicaria que el 1496 Pere Miquel emprengués una nova edició de la novel·la a Barcelona (1990: 242). Com ja hem explicat anteriorment, però, per malaltia i mort Miquel va haver d'interrompre l'edició, que va continuar acabant Diego de Gumiel, impressor castellà aleshores resident a la capital catalana, amb un tiratge més reduït, de tres-cents exemplars.

Pel que fa a la difusió de l'obra, sembla clar que va tenir molt d'èxit i que aviat va transcendir l'àmbit català: mentre que a Catalunya i a València ja no s'editava més, ja a inicis del segle XVI fou traduït al castellà i imprès a Valladolid el 1511 pel mateix Gumiel i posteriorment conegué una notable difusió a Itàlia, on Lelio Manfredi en va fer una traducció el 1518 que fou publicada a Venècia el 1538 i reeditada en diverses ocasions. Tanmateix, aquesta imatge d'èxit contrasta amb l'escassetat de referències documentals que en tenim en inventari de biblioteques i llibreries (Peña, 1997: 106); les poques referències que sí que en tenim, però, adverteixen d'una àmplia difusió en tots els grups alfabetitzats de la ciutat (Peña, 1997: 107).

Les *Transformacions* d'Alegre, per altra banda, tot i que Miquel les portà a la impremta el 1494, sembla que haurien estat redactades anteriorment, aproximadament entre 1472 i 1482 (Torró, 1994: 224), i no tenim constància que abans que se'n fes la impressió haguessin circulat de forma manuscrita. Aquest fenomen també s'observa en el *Tirant*, obra igualment concebuda dècades abans que se'n fes difusió.

Cal recordar que Alegre, juntament amb Jaume Janer, és l'únic autor de qui tenim documentat que Miquel n'imprimeix dues obres, totes dues amb contingut moral o instructiu. Es tracta d'un autor que, tot i que no tenia formació en *studia humanitatis*, sí que havia estudiat sota l'humanista Giacomo della Mirabella. En aquest cas l'obra inclou, a més de la traducció del text d'Ovidi, les «Al·legories e morals exposicions», un comentari dels mites basat en les *Genealogiae deorum gentilium* de Boccaccio (Badia, 1986: 87-91). A més, és una obra rica en paratextos, fet que contrasta amb la resta d'obres que surten d'aquest taller tipogràfic: conté dos índexs —un per ordre d'aparició i un per ordre alfabètic—, una carta dedicatòria a Joana d'Aragó i un epíleg adreçat a ella, i dos pròlegs d'Alegre —un a l'obra d'Ovidi i l'altre al comentari.

[3] TORRÓ, Jaume i LLORET, Albert (2025) «Descuido en la copia, mala cuenta del original o remedio de composición: los capítulos 271 y 272 del «Tirant lo Blanc» de Spindeler.» *No importa. Homenaje a Francisco Rico*, a cura de Guillermo Serés, Bienvenido Morros i Laura Fernández, amb la col·laboració de Paula Pérez. Bellaterra: Galaxia Gutenberg-Círculo de Lectores-Centro per a l'Edició dels Clàssics Espanyols.

El procés d'impressió de les *Transformacions* és especialment rellevant pel fet que sembla que es tracta del primer cas documentat a la Corona d'Aragó d'un autor que es fa imprimir la seva pròpia obra (Rubió i Balaguer, 1993: 112-113). Aquest fet s'especifica al document de participació en la impressió de l'obra, datat del 7 de març de 1494, en què s'estableix que «lo dit mossèn Francesch Alegre haie e sie tengut haver original bo e ben correcte a ses pròpries despeses, e la correcció de aquell axímateix sie a càrrech del dit mosèn Francesch Alegra» (Rubió i Madurell Marimón, 1955: 181); per tant, sembla que Alegre no només assumí el finançament de l'edició, sinó que també s'encarregà de revisar i corregir el text. El document també inclou la participació de Santcliment, cunyat d'Alegre, amb qui es repartirien els guanys. En aquest context, el fet que Francesc Alegre sigui l'únic autor del qual Pere Miquel imprimeix més d'una obra, juntament amb el seu grau d'implicació en el procés editorial, fa pensar en la possibilitat d'una relació directa i personal entre autor i impressor, més enllà d'una simple vinculació professional.

Si ens fixem en el tiratge de l'obra, hem de destacar que fou molt ambiciós: mil exemplars —dels quals només se'n conserven dinou, repartits entre Europa i Amèrica (Pellissa Prades, 2021: 82). Aquesta xifra tan elevada permet suposar una difusió considerable; de fet, Fernández Luzón afirma que va ser l'obra més difosa de la ciutat (2003: 81) i assenyala que al s. XVI el professor Cosme Mestre ensenyava les *Metamorfosis* a l'Estudi General de Barcelona (2003: 80) —no sabem si podrien ser les *Transformacions* d'Alegre. Tanmateix, tant el format que presenta l'obra com el fet que no inclogui el poema en llatí fa palès que no era un llibre de text escolar (Pellissa Prades, 2021: 84). A més, tampoc conté cap tipus d'anotació gramatical; en aquest sentit, sembla que la primera part de l'obra respon a una voluntat de fer accessible l'obra als lectors sense formació clàssica, mentre que la segona —amb el desenvolupament de les «Al·legories e morals exposicions»— presenta un caràcter més ambiciós que apunta cap a un públic més erudit.

Pel que fa a la presència de les *Transformacions* d'Alegre als inventaris, en tenim documentada la presència en almenys catorze biblioteques barcelonines, pertanyents a membres de diferents estaments socials —noblesa, clergat, professionals liberals, mercaders, artesans, etc.— en alguns casos al costat d'edicions llatines de l'obra, fet que ens fa pensar que en aquests contextos l'interès se centrava especialment en la part del comentari al·legòric (Pellissa Prades, 2021: 84). També en tenim documentada la presència en convents; n'és una

mostra l'exemplar que es conserva a la Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona, que havia pertangut al convent de Santa Caterina, on va patir censura.

En conjunt, les obres d'entreteniment impreses per Pere Miquel mostren una aposta més limitada però igualment significativa dins de la seva producció. Tant el *Tirant lo Blanc* com les *Transformacions* responen a models literaris amb un potencial de difusió notable que sembla que efectivament es va materialitzar, malgrat les dificultats que presenten les fonts per mesurar-ne l'abast amb precisió.

5. La llengua

Si ens fixem en l'àmbit lingüístic, cal destacar que l'activitat impressora de Pere Miquel s'inscriu en un context literari caracteritzat pel predomini del llatí, tot i que veiem que el català també ocupa un lloc destacat en la seva producció. En efecte, en l'època de Miquel el llatí era la llengua culta i de més difusió per a l'obra impresa; Peña afirma que durant el s. XVI també continuaria sent el vehicle de comunicació per excel·lència de la teologia, la filosofia, el dret o la medicina (1996: 266); per tant, gaudia d'un mercat molt ampli i això fa suposable que Miquel imprimís un nombre considerable d'obres en aquesta llengua. Així mateix, malgrat aquesta centralitat del llatí en determinats àmbits del saber, l'activitat de Miquel també posa de manifest una voluntat d'arribar a un públic més ampli i divers quant a formació en gramàtica, com evidencia la publicació d'obres traduïdes al català precisament de camps com el dret o la medicina, com veurem més endavant. En aquest sentit, cal tenir en compte que l'ús del llatí també pressuposa un públic lector amb una formació determinada i, per tant, tendeix a excloure sectors més amplis de la població, entre els quals la majoria de dones.

El llatí també havia esdevingut la llengua privilegiada per als humanistes, que tenen un pes molt important al catàleg d'impressió de Miquel. De fet, una de les mostres més representatives del llatí humanístic, que es cultivava a Catalunya des del XV, són les obres de Jeroni Pau (Peña, 1996: 267), que recordem que és un dels escriptors que Miquel imprimeix. En relació amb aquesta hegemonia del llatí i de l'humanisme, també s'explica l'àmplia difusió de textos gramaticals i altres llibres de suport per a l'ensenyament del llatí, de què Miquel també participa, amb la impressió de l'*Opusculum grammatices* de Sulpizio, altre cop un humanista. La primera mostra que tenim de la materialització de l'interès per acostar el llatí a l'ús lingüístic català és el *Liber Elegantiarum latina et valentina lingua*, de Joan

Esteve, un recull de frases en llatí organitzat alfabèticament amb el seu equivalent en català, que s'edita a Venècia el 1489. Al costat d'aquesta també tenim altres mostres d'obres que inclouen termes llatins amb la seva equivalència corresponent en català, tot i que sembla que la difusió n'hauria estat escassa. En aquest sentit, cal assenyalar que en l'*Opusculum grammatices* de Sulpizio que imprimeix Miquel també conté unes pàgines (ff. 36v–48v) amb text acarat llatí-català, disposat en dues columnes, en què l'autor de l'edició impresa per Pere Miquel tradueix els verbs del llatí.

Pel que fa a la producció en català, de les obres que surten del taller de Miquel només la *Passió de Jesucrist*, el *Llibre dels àngels,* el *Tirant* i el comentari d'Alegre a les *Transformacions* són originàriament escrits en llengua vernacla, mentre que la resta són traduccions. En la *Vida i trànsit de Sant Jeroni*, no sembla haver-hi cap referència explícita a la llengua, ni tampoc a la identitat del traductor, que resta desconegut. Al *Traslat de la sentència contra Benet Garcia*, la identitat del traductor del qual també desconeixem, l'única referència al fet que es tracta d'una traducció del castellà la trobem al mot «traslat» del mateix títol. A l'*Inventari o col·lectori de cirurgia* només es fa al·lusió a la llengua al colofó: «Acaba lo inventari o collectori de cirurgia en vullgar catala fet per maestre Guido de Cauliach». En el cas dels *Usatges*, s'hi fa esment al pròleg inicial, en aquest cas en relació amb el públic lector:

> «per lo Sereníssimo Rey don Ferrando Primer, de gloriosa memòria, (...) fos ordonat: que los *Usatges de Barçalona e Constitucions de Cathalunya* fossen col·locats en propis títols e en lengua vulgar: affi que generalment per totes persones fossen enteses».

En darrer lloc, en el cas de les *Transformacions* també es fa referència als paratextos al fet que es tracta d'una traducció, i al pròleg Alegre afirma que el *transllat* resultarà útil «per aclarir les penses dels vulgars de moltes errós que porien causar les fictions poètiques contra la cathòlica veritat» (Alegre, 2025: 92).

En síntesi, l'activitat impressora de Pere Miquel reflecteix la coexistència del llatí i el català en la producció tipogràfica: mentre que el llatí continua sent la llengua hegemònica de la cultura escrita, vinculada als ambients humanístics i a un públic lector més restringit, el català també guanya una presència significativa, especialment mitjançant la traducció, fet que evidencia una voluntat d'arribar a sectors més amplis de la població.

6. La figura de l'editor

Com ja hem anat veient al llarg dels apartats anteriors, al voltant de l'activitat de la impremta de Pere Miquel trobem tot un conjunt de figures que participaven activament en el procés de producció del llibre imprès, mitjançant tasques complementàries que actualment identificaríem amb el paper de l'editor. Tanmateix, ja hem assenyalat que en el context medieval la distinció entre els oficis vinculats a la producció del llibre imprès resulta sovint difusa, ja que les funcions de llibreter, editor i impressor encara no estaven plenament definides. De fet, la figura de l'editor tal com la coneixem actualment no es consolidà com a figura independent fins a l'època de la revolució industrial (Molas Capdevila, 2015: 138), de manera que és esperable que en el món incunable els rols dels diferents agents implicats en la impressió tendissin a superposar-se.

En aquest marc, Molas Capdevila (2015: 138) assenyala que, en aquella època, mentre que el llibreter era l'agent de distribució de la producció impresa, l'editor acostumava a ser el promotor econòmic de la tirada. Tenint en compte que la impressió de llibres representava una activitat costosa i arriscada, que podia conduir fàcilment a l'endeutament, la participació econòmica d'un agent extern podia resultar fonamental per a molts impressors. La mateixa autora recorda que nombrosos tallers acabaren immersos en dificultats econòmiques i judicis, com fou el cas de Gutenberg o de Rosembach, i sabem també que el mateix Pere Miquel morí endeutat. Per aquest motiu, posteriorment es consolidà un sistema de «risc compartit», segons el qual l'impressor aportava el treball tècnic i l'editor el capital necessari per a l'edició; d'aquesta manera, tant els beneficis com les pèrdues quedaven repartits entre ambdues parts (Capdevila, 2015: 138). Tot i això, aquest no és el sistema amb què solia funcionar el taller de Miquel, en què el més comú era que fos l'impressor mateix qui assumia totes les despeses, com veurem més endavant.

En el cas del taller de Pere Miquel, la documentació conservada permet identificar diverses figures que exerciren funcions editorials en algunes de les obres impreses. Aquestes funcions incloïen sovint la revisió i la correcció del text i, en determinats casos, també el finançament de les edicions.

Un dels exemples més clars és el de Francesc Alegre en les *Transformacions* (1494). Com ja hem comentat anteriorment, més enllà de traduir el text i escriure'n una part nova, Alegre actuà com a editor de l'obra, ja que s'encarregà de revisar-ne i corregir-ne el contingut, i

assumí també el finançament d'una part de l'edició i de tot el cost de la revisió, tal com s'indica en el document relatiu a la participació en la impressió de l'obra.

Un altre testimoni destacat és el de l'*Inventari o col·lectori de cirurgia* (1492), de Gui de Cauliac. En aquest cas, actuà com a editor el jurista barceloní Francesc Franch, que era un personatge rellevant dins l'administració del Principat: el 1490 ja exercia com a advocat fiscal de la cúria règia i posteriorment fou regent de la Cancelleria del Principat (Rubió i Madurell Marimón, 1955: 171). Sobre l'acord entre impressor i editor, conservem una anotació d'un contracte signat entre Franch i Pere Miquel, així com un altre document en què Miquel reconeix haver rebut de Franch uns diners corresponents al preu dels exemplars de la *Cirurgia* que li havia venut. Les dates dels documents permeten deduir que la impressió de l'obra s'hauria dut a terme en aproximadament vuit mesos, tot i que sabem que el taller de Miquel treballava simultàniament en altres impressions. Tanmateix, el paper editorial de Franch no apareix explícitament al colofó de l'obra, on s'afirma que el llibre fou imprès «ab despeses» de Miquel. En canvi, sí que s'hi mencionen dos altres agents, Bernat de Casaldovol i Jeroni Mas, responsables de la correcció de l'obra.

També resulta especialment interessant el cas de les obres de Jaume Janer. Com ja s'ha indicat anteriorment, de l'edició del *Naturae ordo studientum pauperum* (1491) se n'encarregaren Guido de Nobili i els seus companys Jaume i Joan (Rovira i Valls, 2016: 75). Pel que fa a l'*Ingressus facilis rerum intelligibilium* (1492), l'obra fou corregida per Joan Baró, deixeble de Janer (Rovira i Valls, 2016: 76). Aquest cas és especialment significatiu perquè posa de manifest la importància de la correcció textual dins el procés editorial incunable. Si bé és sabut que les queixes sobre la descurança dels impressors eren freqüents, també es documenten alguns casos d'editors o correctors que reivindicaven precisament la capacitat de la impremta per restituir textos alterats pels copistes manuscrits (Llanas, 2002: 19). En aquest sentit, destaca l'afirmació que trobem al colofó de l'*Ingressus*, traduït per Jordi Rubió:

> Aquest llibre havia estat viciat un poc per defecte dels copistes ignorants, i allunyat del text de l'autor, si no en el sentit, en l'encadenament de les clàusules. Per tant i per a estampar-lo i necessitant de correcció, En Joan Baró, ciutadà de Barcelona, baró disertíssim i aprofitat i fidel deixeble en l'art lul·liana de l'autor de l'obra, el portà i lliurà a En Pere Miquel, impressor i llibreter d'aquesta ciutat, el qual el rebé joiosament, corregit i reconegut per En Joan Baró, no sense treball, tan fidelment com pogué i sense deixar-hi taca ni arruga. [Llanas, 2002: 21]

Un altre document rellevant és el contracte relatiu a la impressió de la *Repetitio super titulo de testamentis* (1493), d'Andreu Barbatia. En aquest document, datat del 27 de setembre de 1493, apareixen, a més de Pere Miquel, l'especier Miquel Pla i el comerciant Joan Benet Mayans. No sabem amb certesa si algun exercí pròpiament funcions editorials, però el contracte aporta informacions molt significatives sobre l'organització material de la impressió. D'una banda, és remarcable que el document no estableixi necessàriament que la impressió hagi de ser executada per Pere Miquel, sinó que el que es demana és que aquest «faça o faça fer la dita stampa». D'altra banda, el contracte especifica que totes les despeses materials, inclosos el paper i la tinta, anirien a càrrec de Pere Miquel: «lo dit Pere Miquel donarà e metrà tant paper e tinta quant serà mester a cinch cents volums dels dits coherns o libres a sa pròpia despesa» (Rubió i Marimon, 1955: 178). Ens trobem, per tant, davant d'un altre cas en què Miquel assumia directament el risc econòmic de l'edició.

Finalment, també cal destacar la impressió de l'*Opusculum grammatices* (1491), que constitueix un cas singular. No conservem documentació contractual relativa a aquesta edició, però com ja hem assenyalat anteriorment, l'anàlisi material de l'exemplar ha permès detectar uns folis amb traduccions catalanes de verbs llatins. Aquestes traduccions semblen respondre a una clara voluntat d'adaptació de l'obra i haurien estat introduïdes per una figura editorial anònima, conscient de la necessitat d'acostar el text als lectors catalans. Fins i tot es podria arribar a plantejar la hipòtesi —tot i que menys versemblant— que el mateix Pere Miquel hagués pogut intervenir en aquesta tasca editorial, fet que reforçaria encara més la imatge de l'impressor com una figura polivalent dins el procés de producció del llibre incunable.

En conjunt, veiem que tots aquests casos posen de manifest la complexitat de les dinàmiques editorials en el món incunable i evidencien fins a quin punt les funcions associades a la producció del llibre imprès es trobaven encara en procés de definició. L'activitat del taller de Pere Miquel permet observar un model de treball flexible, en què impressor, correctors, traductors, promotors i financers intervenien de manera complementària en les diferents fases de l'edició.

7. Anàlisi formal i detalls materials

Des del punt de vista formal, el corpus imprès de Pere Miquel presenta les característiques pròpies de la primera etapa de la impremta. En primer lloc, cal destacar que la lletra que utilitza és gòtica, la més habitual en l'època, amb mides diferents segons la jerarquia del text.

Com és habitual en aquest període, la majoria de les obres que imprimeix Miquel no presenten portada, sinó que s'inicien directament amb el text. En són una excepció, per exemple, els *Usatges*, que sí que en tenen, tot i que manca en molts exemplars, o el *Llibre dels àngels*. En alguns casos, les obres presenten una portada que ha sigut afegida posteriorment; n'és una mostra l'exemplar de les *Transformacions* conservat a la Biblioteca del Palacio de Madrid.

Pel que fa a la disposició del text, predomina clarament l'organització en dues columnes, com era habitual en els documents antics (Molas Capdevila, 2015: 133), tot i que en alguns casos —com a les *Constitucions, capítols i actes de Corts*, la *Vida i trànsit de Sant Jeroni,* el *Libellus inscriptus Barcinona* o al *Traslat de la sentència contra Benet Garcia*— el text apareix a una sola columna. La planxa tipogràfica es manté força regular en el conjunt de la producció, amb l'excepció d'algunes obres com l'*Inventari o col·lectori de cirurgia* o l'*Ingressus facilis rerum intelligibilium*, en què presenta unes dimensions més reduïdes, amb unes cinquanta línies per columna. Les impressions són, en general, modestes: s'utilitza una sola tinta —tot i que alguns exemplars han estat il·luminats posteriorment i presenten caplletres i/o calderons de color— i l'ornamentació és escassa. En relació amb aquest darrer aspecte, en trobem una excepció al *Llibre dels àngels*, que al foli 1v presenta les armes dels reis catòlics dins d'una orla decorada amb motius vegetal.

Pel que fa als elements iconogràfics, cal assenyalar que la presència de gravats és més aviat escassa. En trobem un al verso de la portada del *Llibre dels àngels*, que representa sant Miquel dret, sobre els seus enemics, sostenint en una mà una creu i una bandera, i a l'altra una espasa. D'altra banda, alguns exemplars dels *Usatges* duen un gravat intercalat entre els folis de la primera part que representa l'acte de la cort presidit pel rei, però es troba a cap dels exemplars que he consultat de primera mà. En un dels dos exemplars d'aquesta obra conservats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (Incunable 49), aquest gravat apareix, a més, il·luminat a mà (f. 34v). Pel que fa a la *Vida i trànsit de Sant Jeroni,* l'exemplar conservat a la Biblioteca Estatal de Württemberg, inclou un gravat al foli 1v que representa Jesús camí del Calvari, absent en la resta d'exemplars coneguts. En el cas de la *Cirurgia*, l'exemplar conservat a la Biblioteca de Catalunya, en el capítol dedicat als cauteris, hi ha il·lustracions impreses d'aquest instrumental quirúrgic (f. 127r), uns gravats que no es troben en el de la Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona i que no es descriuen a la base de dades BITECA, però sí a Sciencia.cat. També podem destacar que al f. 1r de les *Constitucions,*

capítols i actes de Corts trobem una il·lustració de l'escut reial gravat. Per acabar, si ens fixem en l'*Ingressus facilis rerum intelligibilium*, cal assenyalar que trobem dos gravats: un al f. 79r, i un altre que es repeteix fins a cinc cops en diversos folis (ff. 67v, 69v, 70r, 72v, 73r). Aquestes dues figures serveixen per exemplificar temes de lògica, com les categories d'Aristòtil, en el cas de l'arbre que trobem al gravat repetit. En relació amb l'altra figura, cal destacar que es troba també en una lògica lul·lista anònima del XIV molt difosa en refoses posteriors, les *Novae et compendiosae introductiones logicae*. El manuscrit d'aquesta obra recentment identificat a l'Arxiu Capitular omple la figura amb la mateixa frase que fa servir la mà que anota l'exemplar de Janer de la BC («Omnis bonitas est magna (...)»), que és diferent a la que transmeten altres manuscrits. Aquestes figures estarien, doncs, en la tradició dels diagrames d'ús escolar per ensenyar lògica i altres ciències, de la qual segurament també beu Llull[4].

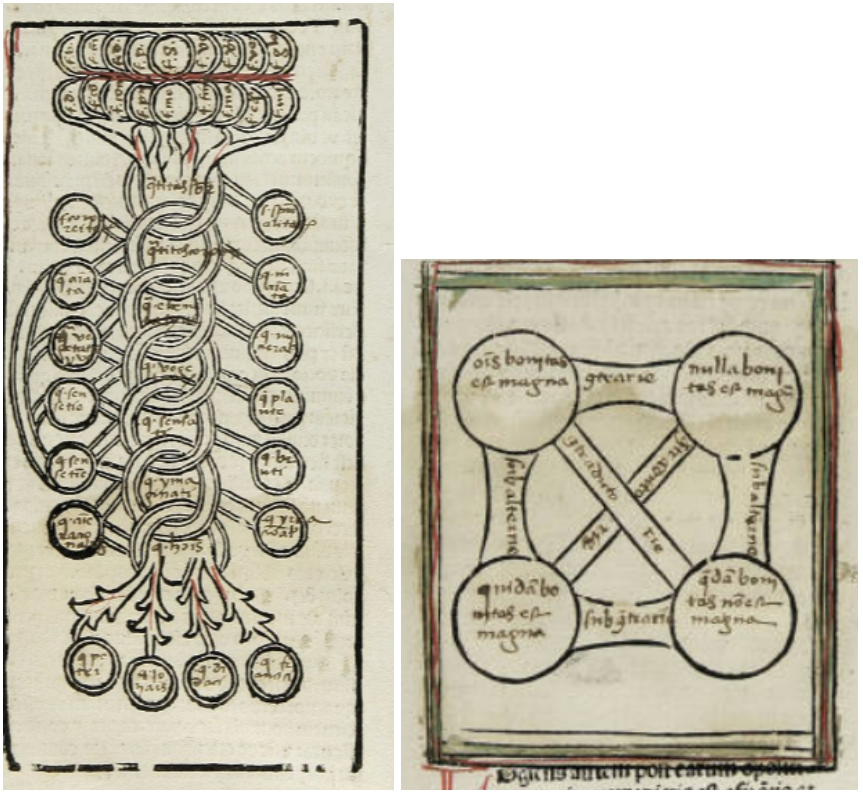

Gravat al f. 1v del *Llibre dels àngels*
Font: Vindel, 1945: 161

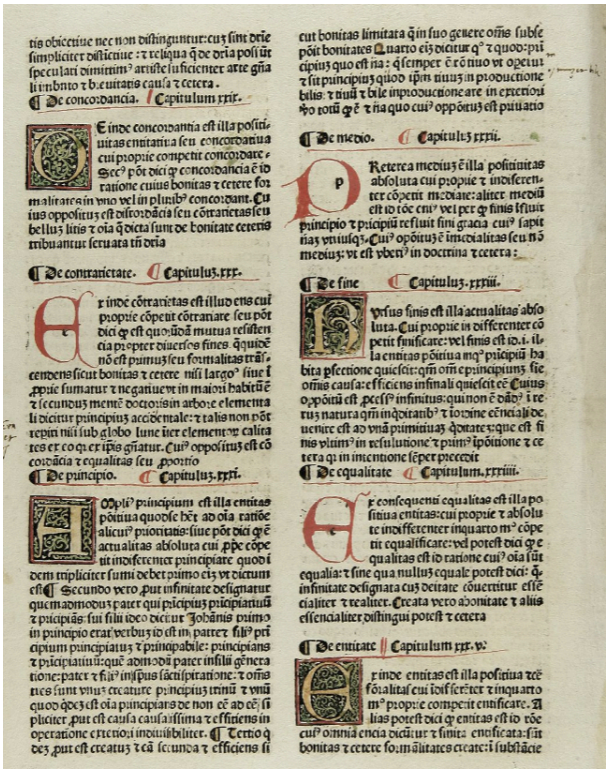
Gravat als *Usatges*
Font: Vindel, 1945: 168

[4] L'anàlisi dels gravats de l'*Ingressus facilis rerum intelligibilium* s'ha dut a terme gràcies a la informació proporcionada per Maria Toldrà, a qui agraeixo la seva col·laboració.

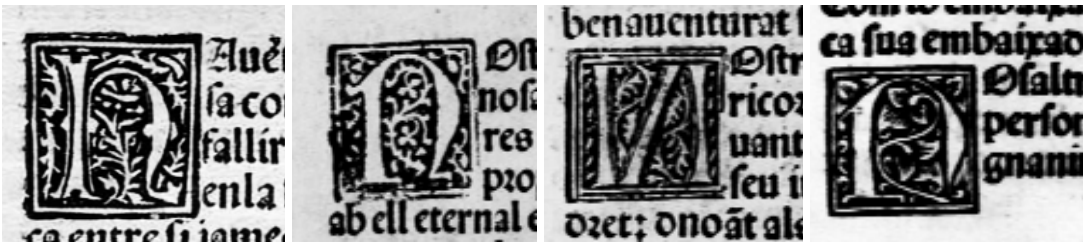
Gravats de l'*Ingressus facilis rerum intelligibilium*
Font: Biblioteca de Catalunya

En alguns exemplars hi ha foliació i títols de pàgina. És el cas de les *Transformacions*, que també conté signatures al final d'algunes pàgines, que indiquen l'ordre dels plecs per facilitar-ne el relligat. La numeració de les pàgines de les obres sovint presenta errors, que en alguns casos han estat corregits amb una foliació manuscrita posterior, com es pot observar en l'exemplar dels *Usatges* de la Biblioteca de Catalunya. També s'observa molta irregularitat en l'ús de les caplletres, que en molts casos no s'arriben a imprimir —sovint s'anuncien amb lletres d'espera— i en alguns casos estan capgirades. En alguns exemplars, l'espai reservat per a la caplletra s'ha completat manuscritament amb la majúscula corresponent. Ho podem observar, per exemple, a la primera pàgina de la *Cirurgia* i del *Libellus inscriptus Barcinona,* o al llarg de tot l'*Ingressus facilis rerum intelligibilium*, en què a més de completar a mà les caplletres absents, també s'han il·luminat les que sí que apareixien.

Foli 9v de l'*Ingressus facilis rerum intelligibilium* amb capplletres impreses ornades i capplletres manuscrites
Font: Biblioteca de Catalunya

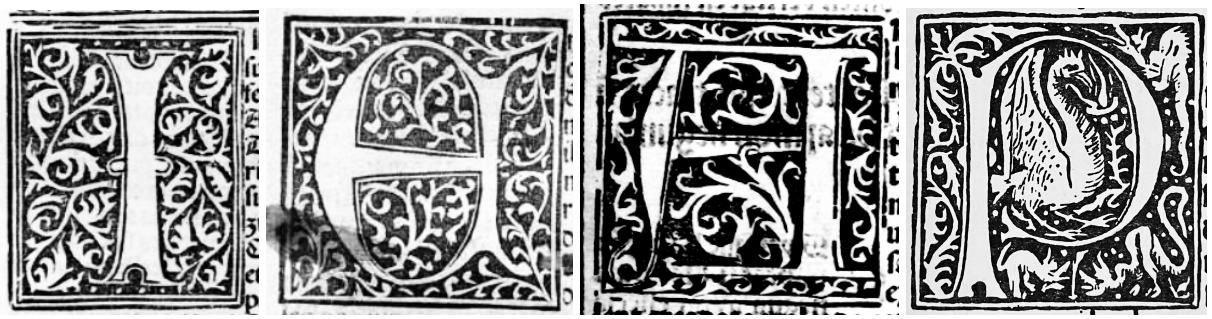
En relació amb les capplletres, sembla que Miquel en posseiria dos jocs complets diferents per al cos del text, tots dos amb ornamentació de caràcter vegetal. S'aparten d'aquest disseny les capplletres del *Tirant*, que són les emprades per Gumiel a Barcelona. Els dos jocs de capplletres pensats per al cos de les obres ocupen quatre línies de text, a excepció de la <o>, que en un dels jocs n'ocupa tres. La <n> presenta un tercer disseny possible, que apareix recurrentment capgirat. A part d'aquestes capplletres de mida petita, hi ha les que inicien les obres o parts que en són significatives; les d'aquest tipus ocupen entre set i onze línies del text i poden presentar dissenys diferents. En trobem un exemple significatiu a les *Transformacions* d'Alegre, en què destaca una capplletra gravada amb un animal fantàstic.

Diferents dissenys de la <n>. La de la dreta, extreta del *Tirant*, segurament pertany a Gumiel
Font: Biblioteca de Catalunya

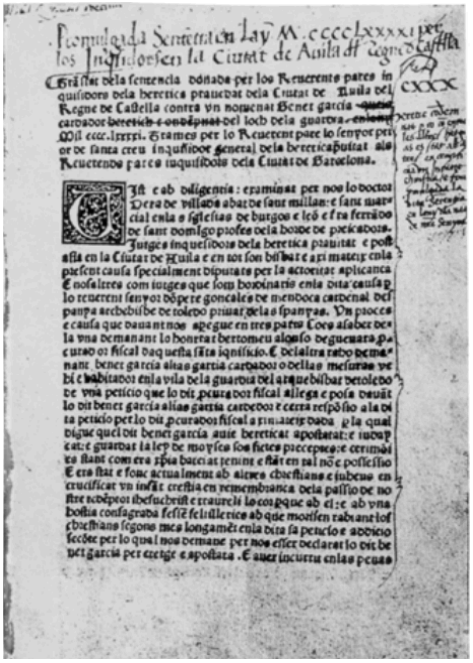
Diferents dissenys de la <o>
Font: Biblioteca de Catalunya

Caplletres inicials de diferents obres. A l'esquerra, caplletra amb animal fantàstic de les *Transformacions*
Font: Biblioteca de Catalunya

Un altre aspecte rellevant és la presència de marginalia en múltiples exemplars, fet que aporta informació sobre l'ús i la recepció de les obres. N'és un bon exemple el *Traslat de la sentència contra Benet Garcia*, que conté anotacions manuscrites autògrafes de l'arxiver Pere Miquel Carbonell. On les anotacions marginals són especialment abundants és en l'exemplar dels *Usatges* conservat a la Biblioteca de Catalunya, que inclou pàgines senceres d'anotacions manuscrites, nombroses manícules i passatges subratllats. Un altre text que també presenta un gran nombre d'anotacions, proves de ploma i una pàgina sencera manuscrita és l'exemplar de la *Cirurgia* de la Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona. Aquest fet sembla indicar que es tractava d'obres que eren realment utilitzades com a eines de treball. Cal assenyalar, però, que no tots els exemplars dels *Usatges* presenten aquesta característica: els tres conservats a la Universitat de Barcelona no contenen

pràcticament anotacions. En contrast amb les marginalia que presenten els exemplars d'algunes obres, n'hi ha d'altres, com l'exemplar principal de les *Transformacions*, que no presenten anotacions, probablement pel fet que l'obra d'Ovidi era considerada una autoritat i, per tant, era menys susceptible a la intervenció directa en el text per part lectors.

Primera pàgina del *Traslat de sentència contra Benet Garcia*
amb anotacions manuscrites de Pere Miquel Carbonell
Font: Llanas, 2002: 211

També cal destacar la presència habitual de colofons en les obres impreses per Pere Miquel. Aquest element, que se sol situar al darrer full de l'exemplar, actua com a peu d'impremta i inclou informació relativa a la impressió, que és obra de l'impressor mateix (Molas Capdevila, 2015: 133). Cal tenir en compte, però, que pot ser que no tots els exemplars del tiratge d'una mateixa obra el continguin, igual que passa amb les marques d'impressor.

En conjunt, podem afirmar que l'anàlisi formal del corpus imprès de Pere Miquel posa de manifest una producció inserida en els paràmetres de la impremta incunable. Un aspecte que crida l'atenció és el caràcter marcadament sobri de les seves impressions, en les quals és freqüent la presència d'errors tipogràfics, així com la manca de caplletres i foliació, que indueix a pensar en una estratègia d'abaratiment de costos orientada a garantir la rendibilitat i la difusió pràctica de les obres. Així i tot, cal tenir en compte que molts dels exemplars conservats són incomplets, fet que condiciona la interpretació global del conjunt.

8. Dubtes d'atribució[5]

Com ja hem assenyalat anteriorment, hi ha dos incunables que han suscitat dubtes en relació a l'atribució del taller que en va fer la impressió: el *Gamaliel* i la *Sentència en la qüestió entre els senyors de remença i els pagesos*. Ambdós textos han estat tradicionalment vinculats tant al taller de Pere Miquel com al de Johann Rosenbach. Tanmateix, mentre que BITECA (Bibliografia de Textos Catalans) manté oberta aquesta doble atribució, la major part de catàlegs i repertoris tendeixen a considerar-los exclusivament obra de Rosenbach i, en aquesta mateixa línia, la Biblioteca de Catalunya —on es conserven els exemplars que hem consultat— també té catalogats tots dos incunables com a obra de Rosembach.

Si ens fixem en els repertoris d'incunables internacionals, tant el *Gesamtakatalog der Wiegendrucke,* el repertori elaborat per la Biblioteca Estatal de Berlín, com l'*Incunabula Short Title Catalog* (ITSC), de la British Library, els consideren obra de Rosembach. És especialment significativa la fitxa manuscrita digitalitzada del *Gamaliel* del *Gesamtakatalog der Wiegendrucke,* on s'observa com l'antiga atribució referida a Pere Miquel ha estat ratllada i substituïda pel nom de Rosembach, fet que evidencia un canvi de criteri en la catalogació.

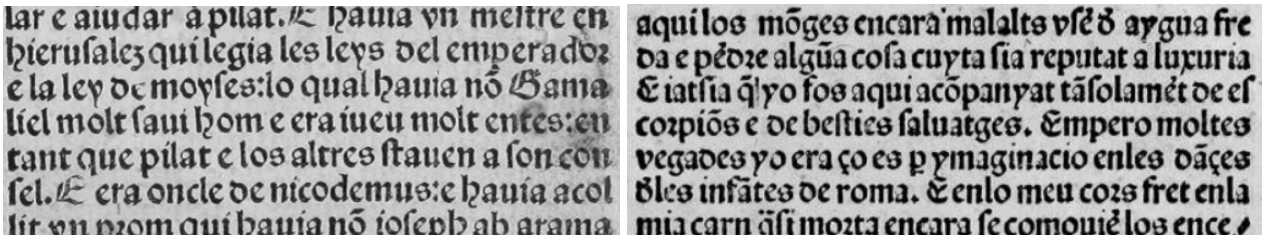
Pel que fa als repertoris hispànics, el *Catálogo general de incunables en bibliotecas españolas* (IBE), a càrrec de la Biblioteca Nacional de España, registra únicament Johann Rosembach com a impressor del *Gamaliel* (1989: 401). Tot i que també documenta la *Sentència*, no n'indica l'impressor (1989: 377). D'altra banda, a la *Bibliografía de la lengua valenciana*, Josep Ribelles assenyala que el *Gamaliel* no conté dades explícites sobre el lloc, l'any o el nom de l'impressor. Tot i que no especula sobre la seva identitat, sí que recull opinions d'altres estudiosos: «el padre Valenzuela, en la pàgina XIII de las Obras de San Pedro Pascual, cree probable que la anterior edición de *Gamaliel* fue hecha en Barcelona por el maestro Johan Rosembach» (1915: 457); i, més endavant, també afirma: «según el sr. Ernst este libro sería producción de Juan Rosenbach, ejecutada con los primeros caracteres que usó en Barcelona» (1915: 458). En aquesta obra no hem trobat registrada la *Sentència*. Per la seva banda, Konrad Haebler, al primer volum de la *Bibliografía ibérica del siglo XV* atribueix el *Gamaliel* a Pere Miquel (1903: 133); però al segon volum, igual que Ribelles, fa referència a l'opinió d'Ernst, que l'atribueix a Rosenbach (1917: 80). En aquesta obra tampoc no es

[5] Per a l'elaboració d'aquest apartat ha estat de gran ajuda la informació proporcionada pel Sr. Eduard Botanch Albó, Responsable de Catàleg Col·lectiu de Patrimoni Bibliogràfic Català, a qui agraeixo la seva col·laboració.

documenta la *Sentència*. Al *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, Marià Aguiló (1923: 30-34) descriu el *Gamaliel* i fa constar que no hi ha dades sobre la impressió i no aventura la identitat de l'impressor; sobre la *Sentència*, afirma: «parece impreso en Barcelona de 1505 a 1510, por Rosenbach» (1923: 345). Finalment, a *El arte tipográfico en España durante el siglo XV*, Francisco Vindel, que tampoc no documenta la *Sentència*, atribueix el Gamaliel a Rosenbach (1945: 144).

Si ens fixem en els aspectes formals dels textos, les evidències tipogràfiques semblen reforçar l'atribució a Rosembach. Tant el *Gamaliel* com la *Sentència* presenten una tipografia que no coincideix amb la documentada en altres impressions de Pere Miquel. Es tracta, en ambdós casos, de variants de lletra gòtica més elaborades, amb un traç més complex i ornamentat. Aquestes diferències es perceben sobretot en totes les lletres majúscules, però també les detectem molt clarament en algunes minúscules, com les <h> o les <r>. Pel que fa a les caplletres, el *Gamaliel* només conté les dues primeres, fet que impedeix establir una comparació acurada amb altres obres. En canvi, la *Sentència* sí que n'inclou i, en analitzar-les, veiem que no coincideixen amb els jocs de caplletres documentats del taller de Miquel.

Aquest conjunt d'indicis formals, juntament amb la tendència majoritària dels repertoris bibliogràfics, reforça la hipòtesi que ambdós incunables podrien ser atribuïts amb més probabilitat al taller de Johann Rosenbach, tot i que la manca de dades explícites impedeix fer-ne una conclusió definitiva.

Fragments de text on s'aprecia la diferència tipogràfica: a l'esquerra, fragment de text del *Gamaliel*, a la dreta, fragment de la *Vida i trànsit de Sant Jeroni*

Conclusions

Aquest treball ha permès aprofundir en la figura de Pere Miquel i en el funcionament del seu taller tipogràfic dins el context de la Barcelona de finals del segle xv, un moment clau en la consolidació de la impremta als territoris de la Corona d'Aragó. A partir de l'anàlisi de la seva producció impresa, s'ha pogut observar com el taller de Miquel constitueix un exemple especialment representatiu de les dinàmiques culturals, comercials i materials pròpies del món incunable, així com de la relació encara difusa entre els oficis de llibreter, impressor i editor.

Els primers apartats del treball —dedicats a l'arribada de la impremta a la Corona d'Aragó, a la trajectòria biogràfica de Pere Miquel i a la cronologia de les obres impreses al seu taller— s'han elaborat fonamentalment a partir de la consulta exhaustiva de la bibliografia especialitzada existent, que fins ara no comptava amb cap estudi monogràfic dedicat a la figura d'aquest impressor i del seu corpus imprès. Aquesta base teòrica ha permès contextualitzar la figura de Miquel dins el panorama de la impremta catalana del segle xv i establir l'estat de la qüestió sobre el seu taller i la seva activitat impressora.

Un cop assentada aquesta base teòrica, s'ha pogut començar l'aportació pròpia d'aquest estudi, que s'ha dut a terme a partir de la consulta directa de les fonts primàries. Aquest enfocament pràctic ha permès plantejar un estudi del conjunt del corpus imprès de Miquel i interpretar-lo des de perspectives diverses: temàtiques, lingüístiques, editorials i materials. En primer lloc, l'anàlisi de les fonts primàries ha fet possible establir una classificació de les obres que conformen el corpus imprès del taller. Aquesta classificació ha conduït a observar detingudament els interessos culturals de l'època i a formular hipòtesis sobre les necessitats lectores a què responia la producció de Miquel, així com sobre la seva inserció dins les dinàmiques del mercat del llibre barceloní de finals del Quatre-cents.

En aquest sentit, l'estudi ha posat de manifest el predomini de la literatura religiosa i moral dins del seu catàleg, en consonància amb les tendències generals de la cultura escrita del moment, però també la presència significativa d'obres jurídiques, mèdiques, històriques i gramaticals, destinades a sectors professionals i intel·lectuals específics, entre les quals tenen un pes molt significatiu els autors humanistes. Igualment, la impressió del *Tirant lo Blanc* i les *Transformacions* d'Alegre evidencia la participació d'aquest taller en la divulgació de la

literatura d'entreteniment, i constitueixen un element significatiu per copsar la diversitat del mercat literari de l'època.

Per altra banda, l'anàlisi lingüística de les obres ha permès observar la coexistència del llatí i el català en la producció de Pere Miquel. Si bé el llatí continua ocupant una posició central com a llengua de cultura i d'especialització acadèmica, la presència del català —sovint mitjançant traduccions— revela una clara voluntat de fer accessibles determinats continguts a un públic lector més ampli. Així mateix, l'estudi de les funcions editorials vinculades al taller ha evidenciat la complexitat dels processos de producció del llibre incunable i la participació activa de correctors, promotors, traductors i finançadors en les diferents fases de l'edició.

Pel que fa a l'anàlisi formal i material dels exemplars conservats, la consulta directa de la majoria d'obres impreses per Pere Miquel ha permès identificar les característiques tipogràfiques, ornamentals i iconogràfiques principals més representatives de la producció d'aquest taller, així com observar fins a quin punt aquests trets formals es relacionen amb la necessitat de garantir la rendibilitat econòmica de les impressions. Igualment, l'observació dels gravats, les anotacions marginals i altres intervencions posteriors ha aportat informació valuosa sobre la recepció i els usos dels llibres en l'època. En aquest sentit, cal destacar que més enllà de la consulta de bibliografia especialitzada i l'examen directe dels exemplars de les obres conservats en diferents biblioteques, ha calgut recórrer al contacte amb especialistes de diversos àmbits que han contribuït a aclarir qüestions concretes i a orientar determinades línies d'anàlisi.

Una altra qüestió rellevant ha estat l'estudi dedicat als dubtes d'atribució d'algunes impressions, que ha permès revisar críticament alguns problemes bibliogràfics relacionats amb el corpus imprès atribuït tradicionalment a Pere Miquel. La consulta dels exemplars i la comparació material i tipogràfica amb altres impressions contemporànies han confirmat la hipòtesi que les dues obres d'atribució dubtosa tractades en aquest treball s'haurien d'adscriure al taller de Rosembach i no al de Pere Miquel. Aquest fet posa de manifest fins a quin punt l'estudi material dels incunables continua essent essencial per precisar atribucions i reconstruir amb més exactitud la història de la impremta catalana.

Finalment, també cal destacar que el treball ha permès detectar alguns elements fins ara no descrits o molt poc estudiats. D'una banda, durant la consulta de l'exemplar conservat a la Biblioteca de Catalunya de l'*Inventari o col·lectori de cirurgia* de Gui de Cauliac s'han

identificat uns gravats de material quirúrgic que no consten descrits a la base de dades BITECA; aquesta qüestió serà comunicada a Lourdes Soriano (UB), responsable del projecte. De l'altra, també s'ha detectat a l'*Opusculum grammatices* un fragment de text acarat llatí-català que no apareix descrit en cap estudi ni catàleg consultat. Aquest fet serà igualment notificat a la institució. Així mateix, s'ha pogut constatar que a la base de dades *Marques d'impressors*, que recull les marques d'impressor dels llibres conservats a la col·lecció del CRAI Biblioteca de Fons Antic, només es troba documentada una de les dues marques conegudes de Pere Miquel, una informació que també serà oportunament comunicada per a la seva revisió i actualització. Aquests descobriments, juntament amb les observacions relatives als dubtes d'atribució, evidencien fins a quin punt la consulta directa dels exemplars continua oferint noves possibilitats d'investigació i posen de manifest la importància de l'estudi material dels incunables com a font de coneixement històric i cultural.

En definitiva, l'anàlisi del corpus imprès del taller de Pere Miquel permet comprendre millor no només la trajectòria d'un dels primers impressors catalans documentats, sinó també les formes de producció, circulació i recepció del llibre en els primers temps de la impremta. Malgrat la brevetat de la seva activitat, el seu taller participà activament en la difusió d'un conjunt d'obres molt diverses que contribuïren a configurar el panorama de la cultura escrita de la Barcelona de finals del segle XV i dels segles posteriors. Tot plegat ens permet confirmar, una vegada més, l'enorme transcendència que tingué l'aparició de la impremta en el context cultural europeu, i el paper clau que tingué en una revolució que canviaria per sempre més els mecanismes de circulació, transmissió i recepció d'idees.

Bibliografia

Incunables

Barcelona, Arxiu Corona Aragó, Cancelleria Reg. 3684 (*Translat de la sentència contra Benet Garcia*, Tribunal de la Inquisició d'Àvila, 1491). <https://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/show/2561294>

Barcelona, Ateneu Barcelonès, Inc 18) (*Usatges de Barcelona*, 1495). <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/incunableAB/id/5203/rec/1>

Barcelona, Biblioteca de Catalunya, Aguiló-8-86 (*Llibellus inscriptus Barcinona*, Jeroni Pau, 1491). <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/incunableBC/id/191155>

Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 7-IV-35 (*Grammatica*, Joannes Sulpitius Verulanus, 1491). <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/incunableBC/id/15802>

Barcelona, Biblioteca de Catalunya, Bon. 7-IV-17 (*Inventari o col·lectori de cirurgia*, Guiu de Chaulhac, 1492). <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/incunableBC/id/3841>

Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 5-VI-29 (*Ingressus facilis rerum intelligibilium*, Jaume Gener, 1492). <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/incunableBC/id/13763>

Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 1-III-24 (*Vita et transitus S. Hieronymi*, 1493). <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/incunableBC/id/29180>

Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 9-VI-27 (*Metaphysica*, Nicholas Bonet, 1493). <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/p21058coll6/id/3624>

Barcelona, Biblioteca de Catalunya, Esp. 4-8º (*Liber proverbiorum*, Ramon Llull, 1493). <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/incunableBC/id/15892>

Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 5-IV-49 (*Proverbia illuminati*, Ramon Llull, 1493). <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/llibimps16/id/292670>

Barcelona, Biblioteca de Catalunya, Mar. 16-4º (*Meditationes vitae Christi*, sant Bonaventura, 1493). <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/incunableBC/id/9626>

Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 6-III-26 (*Gamaliel*, ca. 1493). <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/incunableBC/id/12025>

Barcelona, Biblioteca de Catalunya, F. Bon. 2362 ([*Sentència qüestió remensa*], ca. 1493). <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/fullBonsoms/id/192460>

Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 9-VII-31/3 (*Constitucions de Catalunya*, 1493 o post.). <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/incunableBC/id/26589>

Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 11-VII-6 (*Llibre dels àngels*, Francesc Eiximenis, 1494). <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/incunableBC/id/11712>

Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 11-VII-16 (*Transformacions*, Francesc Alegre, 1494). <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/incunableBC/id/17110>

Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 9-VII-33 (*Usatges de Barcelona*, 1495). <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/incunableBC/id/22883>

Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 9-VII-32 (*Usatges de Barcelona*, 1495). <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/incunableBC/id/27456>

Barcelona, Biblioteca de Catalunya, Esp. 19/1-Fol (*Usatges de Barcelona*, 1495). <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/incunableBC/id/26669>

Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 2-V-3 (*Tirant lo Blanc*, Joanot Martorell, 1497). <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/incunableBC/id/28773>

Barcelona, Fons Antic UB, Inc 490 (G23) (*Inventari o col·lectori de cirurgia*, Guiu de Chaulhac, 1492). <https://bipadi.ub.edu/digital/collection/cirurgia/id/3274/rec/2>

Barcelona, Fons Antic UB, Inc 692 (*Ingressus facilis rerum intelligibilium*, Jaume Gener, 1492).

Barcelona, Fons Antic UB, Inc 448-1 (G21) (*Super decretal; de testamentis et ultimis voluntatibus et de successionibus ab intestato*, Andrea Barbatia, 1492). <https://bipadi.ub.edu/digital/collection/incunables/id/33032>

Barcelona, Fons Antic UB, Inc 584 (G26) (*Vita et transitus S. Hieronymi*, 1493)

Barcelona, Fons Antic UB, Inc 527 (*Proverbia*, Ramon Llull, 1493). <https://bipadi.ub.edu/digital/collection/p21046coll2/id/36276>

Barcelona, Fons Antic UB, Inc 654 (G33) (*Meditationes vitae Christi*, Sant Bonaventura, 1493).

Barcelona, Fons Antic UB, Inc 448-2 (G21) (*Super decretal; de testamentis et ultimis voluntatibus*, Andrea Barbatia, 1493). <https://bipadi.ub.edu/digital/collection/incunables/id/32080>

Barcelona, Fons Antic UB, Inc 259 (F32) (*Metaphysica*, Nicholas Bonet, 1493).

Barcelona, Fons Antic UB, Inc 515 (G24) (*Transformacions*, 1494). <https://bipadi.ub.edu/digital/collection/incunables/id/42128/rec/1>

Barcelona, Fons Antic UB, Inc 688-1 (H12) (*Usatges de Barcelona*, 1495).

Barcelona, Fons Antic UB, Inc 689 (G35) (*Usatges de Barcelona*, 1495).

Barcelona, Fons Antic UB, Inc 690 (G35) (*Usatges de Barcelona*, 1495).

Bibliografia citada

AGUILÓ, Marià (1923). *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860* (edició facsímil). Alacant: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, 2006.

ALEGRE, Francesc (2025). *Transformacions: A Medieval Catalan Translation of Ovid's Metamorphoses* (vol. I), Gemma Pellissa Prades i Martí Duran Mateu (ed.), Paris: Classiques Garnier.

BADIA, Lola (1986). «Per la presència d'Ovidi a l'edat mitjana, amb notes sobre les traduccions de les *Heroides* i de les *Metamorfosis* al vulgar», dins *Studia in honorem prof. M. de Riquer*, vol. I, Barcelona: Quaderns Crema, pp. 39-71.

BITECA = «Bibliografia de textos catalans, valencians i balears», dir. Vicenç Beltran, Gemma Avenoza & Lourdes Soriano. *Philobiblon* [Base de dades]. <https://bancroft.berkeley.edu/philobiblon/index.html> [Consulta: 20 abril 2026].

CARBONELL, Pere Miquel (1997). *Cròniques d'Espanya*. Edició crítica d'Agustí Alcoberro. Vol. II. Barcelona: Barcino (Els Nostres Clàssics).

FERNÁNDEZ LUZÓN, Antonio. *La Universidad de Barcelona en el siglo XVII* [en línia]. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 2003. [Tesi doctoral] <http://www.tdx.cat/TDX-1202103-143846> . [Consulta: 14 abril 2026].

GARCÍA CRAVIOTTO, Francisco (Coord.). (1989). *Catálogo general de incunables en bibliotecas españolas* (Vols. I-II). Biblioteca Nacional d'Espanya.

GASCÓN URÍS, Sergi. *Edició crítica del Llibre dels àngels* [en línia]. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 1992. [Tesi doctoral]. <https://hdl.handle.net/10803/695515>. [Consulta: 14 abril 2026].

Gesamtakatalog der Wiegendrucke [Base de dades]. Biblioteca Estatal de Berlín. <https://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/> . [Consulta. 4 maig 2026]

HAEBLER, Konrad (1903 i 1917). *Bibliografía ibérica del siglo XV*, vol. I i II (ed. facsímil). Madrid: Olero & Ramos, Editores.

ITSC = *Incunabula Short Title Catalog*, British Library. [Base de dades]. <>. [Consulta 4 maig 2026].

LLANAS, Manuel (2002). *L'edició a Catalunya: segles XV a XVII*, Barcelona: Gremi d'Editors de Catalunya.

Marques d'impressors. Barcelona: Universitat de Barcelona. CRAI Fons Antic. [Base de dades]. <https://marques.crai.ub.edu/ca/impressors> . [Consulta: 14 abril 2026]

Martín Abad, Julián (2003). *Los primeros tiempos de la imprenta en España (c. 1471-1520)*, Madrid: Ediciones del Laberinto.

Molas Capdevila, M. Rosa (2015). «Incunables art, tècnica i cultura. Catalunya», dins de *Jornades llibre antic. Llibre antic*, a càrrec de Josep Fàbregas Roig i Montserrat de Anciola Moragas (coord.). *Memòria del passat* Reus: Edicions del Centre de Lectura

Pellissa Prades, Gemma (2021). *«Un monument de la literatura catalana». Apunt sobre els incunables de les* Transformacions *de Francesc Alegre*, dins de *«Qui fruit ne sap collir»* (I) *Homenatge a Lola Badia*, a cura de A. Alberni, L. Cifuentes, J. Santanach i A. Soler, Barcelona: Universitat de Barcelona Edicions - Editorial Barcino.

Peña Díaz, Manuel (1996). *Cataluña en el Renacimiento: libros y lenguas (Barcelona, 1473-1600)*, Lleida: Milenio.

— (1997). *El laberinto de los libros: historia cultural de la Barcelona del Quinientos*, Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez

Ribelles, Josep (1915). *Bibliografía de la lengua valenciana*, vol. I. Madrid: Imp. de la Rev. de Archivos, Bibliotecas y Museos.

Riquer, Martí (1990). *Aproximació al Tirant lo Blanc*, Barcelona: Quaderns Crema.

Rovira i Valls, Josep Maria (2016). «Fra Jaume Gener (de Cabra), el gran lul·lista de Santes Creus, i la seva relació amb Pere Daguí (de Montblanc) i Joan Bonllavi (de Rocafort de Queralt)», dins de *Santes Creus: Revista de l'Arxiu Bibliogràfic* (núm. 28), pp. 49-112.

Rubió i Balaguer, Jordi (1993). *Llibreters i impressors a la Corona d'Aragó*, Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya - PAM

Rubió, Jordi i Madurell Marimón, Josep Maria (1955). *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona, 1474-1553*, Barcelona: Gremio de editores, de libreros y de maestros impresores.

Sciència.cat DB, coord. Lluís Cifuentes, Universitat de Barcelona, 2012 [Base de dades]. <https://www.sciencia.cat/scienciacat-db>. [Consulta: 14 abril 2026]

Torre, Antonio de la (1932). «Un incunable catalán desconocido», *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, vol. VII, Barcelona: IEC, pp. 332-338.

Torró, Jaume (1994). «"Officium poetae est fingere": Francesc Alegre i la *Faula de Neptuno i Dyana*», dins *Intel·lectuals i escriptors a la baixa edat mitjana*, ed. Lola Badia & Albert Soler, Barcelona: Curial-PAM, pp. 221-242.

Vindel, Francisco (1945). *El arte tipográfico en España durante el siglo XV*. Madrid: Ministerio de Asuntos Exteriores, Relaciones Culturales.